JYX JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Jarva, Vesa

Title: Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa.

Year: 2003

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja & Kotikielen Seura, 2003

Rights: In Copyright

Rights url: http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en

Please cite the original version:

Jarva, V. (2003). Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa.. Virittäjä, 107(4), 585-587. https://journal.fi/virittaja/article/view/40300

VENÄLÄISPERÄISYYS JA EKSPRESSIIVISYYS SUOMEN MURTEIDEN SANASTOSSA

VESA JARVA

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ JYVÄSKYLÄN YLIOPISTOSSA 23. ELOKUUTA 2003

Tänään tarkastettavan työn aiheena on venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa. Jotta voisimme tietää, mistä on kyse, täytyy ensin määritellä, mitä tarkoitetaan toisaalta venäläisperäisyydellä, toisaalta ekspressiivisyydellä.

Venäläisperäisyys on periaatteessa helppo määritellä: suomen murteiden sana on venäläisperäinen, kun sille on löydettävissä säännöllinen vastine venäjän kielestä. Esimerkiksi seuraavat sanat ovat selvästi venäläisperäisiä: *tökötti* < *dëgot'* 'tuohiterva' ja *tyyteni* < *stúden'* 'aladobi'. Näiden äänteelliset suhteet ovat säännölliset, ja sanalla on samantapainen merkitys kummassakin kielessä. Aina tämä ei kuitenkaan ole yhtä selvää. Sanalla *tökötti* on myös variantit *jötkötin* ja *ökötti*, ja *tyytenin* rinnalla tunnetaan *tytinä*. Näiden sanojen tai varianttien äänteellinen suhde venäjään ei ole enää säännöllinen, vaan esimerkiksi *jötkötin*-sanassa on ylimääräinen *t* ensimmäisen sanan lopussa. Näitä sanoja ei siis voi pitää täysin säännöllisinä venäläislainoina, mutta ne voivat silti olla venäläisperäisiä. Niissä vain on sen lisäksi jotain muutakin. Tässä työssä oletan, että se jokin muu on useimmiten ekspressiivisyyttä.

Ekspressiivisyyden määrittely ei ole yhtä helppoa kuin venäläisperäisyyden. Ekspressiivisyydellä tarkoitan, että sana ymmärretään jollain tavalla kuvailevaksi, leikkisäksi tai pilkalliseksi. Ekspressiivisille sanoille on tyypillistä laaja vaihtelu, joka ▷

koskee sekä sanan merkitystä että sen ääneasua. Yleensä ekspressiiviset sanat muodostavat laajoja toisiaan muistuttavien sanojen perheitä, joita voidaan ryhmitellä esimerkiksi näin:

jökertää	*kökertää*	*pökertää*	*tökertää*
jökerö	*kökerö*	*pökerö*	*tökerö*
jökittää	*kökittää*	*pökittää*	*tökittää*
	kökkerö	*pökkerö*	*tökkerö*
	kökki	*pökki*	*tökki*
	kökkiä	*pökkiä*	*tökkiä*
	kökkyrä	*pökkyrä*	*tökkyrä*
	kökkänä	*pökkänä*	*tökkänä*
jökkö	*kökkö*	*pökkö*	*tökkö*
	kökäle	*pökäle*	*tökäle*
	kökämä	*pökämä*	*tökämä*
jökätä	*kökätä*	*pökätä*	*tökätä*
jökö	*kökö*	*pökö*	*tökö*
jökötellä	*kökötellä*	*pökötellä*	*tökötellä*
jökötin	*kökötin*	*pökötin*	*tökötin*
jökötti	*kökötti*	*pökötti*	*tökötti*
jököttää	*kököttää*	*pököttää*	*tököttää*

Tässä työssä käytetään ekspressiivisten sanaperheiden kuvaamiseen käsitteitä juuri, pesye ja sikermä. Juuri tarkoittaa sanoille yhteistä alkukomponenttia, joka on yleensä tyyppiä konsonantti + vokaali + konsonantti, esimerkiksi *jök-*. Saman juuren yhteyteen kuuluvat eli samalla tavalla alkavat sanat muodostavat pesyeen. Pesyeet ovat tässä asetelmassa pystysuorassa, eli voidaan puhua *jök*-pesyeestä, johon kuuluvat *jökertää*, *jökerö*, *jökittää* ja niin edelleen. Sikermällä tarkoitetaan sellaisia ekspressiivisten sanojen ryhmiä, joihin kuuluu sanoja useista eri pesyeistä. Esimerkiksi kaikki tämän asetelman sanat voisivat yhdessä muodostaa sikermän, jota voitaisiin nimittää vaikkapa *Cök*-sikermäksi. Näin laajojen sikermien olettaminen ei kuitenkaan ole aina tarkoituksenmukaista, koska merkitykset voivat vaihdella suuresti.

Etymologiassa eli sanojen alkuperän tutkimuksessa vierasperäisyyttä ja ekspressiivisyyttä pidetään usein toistensa vastakohtina. Ajatellaan, että sana on joko lainasana, tässä yhteydessä venäläisperäinen, tai sitten se on ekspressiivinen. Ekspressiivisiä sanoja on tyypillisesti pidetty omaperäisinä. Ajattelen kuitenkin, että sanan ei tarvitse olla vain joko venäläisperäinen tai ekspressiivinen, vaan se voi olla sekä venäläisperäinen että ekspressiivinen. Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys voivat siis yhdistyä yhdessä sanassa.

Esimerkiksi *tökötti* on selvästi venäläisperäinen laina, kuten edellä todettiin. Silti se on myös ekspressiivinen. Sen merkitys on alkanut vaihdella niin, että sana on saanut kuvailevaa sävyä: se ei merkitse vain tervaa, vaan kaikenlaisia epämääräisiä aineita, kuten omatekoista saapasrasvaa tai

liian väkevää kahvia. *Tökötti* sulautuu myös äänteellisesti saumattomaksi osaksi ekspressiivisten sanojen ryhmää, kuten tästä asetelmasta nähdään. Toinen esimerkki on *tytinä*, joka on venäläisperäisistä aladobin nimityksistä yleisin. Se on selvästi venäläisperäinen, koska siinä on toisaalta alkuosa *tyt* ja sitten vielä *n* kolmannen tavun alussa. Toisaalta se on selvästi yhteydessä myös *tytistä*-verbiin, jopa niin, että aineistona käyttämistäni tiedonannoista löytyy sellaisia lauseita kuin »sitä sanotaan tytinäksi koska se tytisee». Aladobihan on niin hyytelömäistä, että se suorastaan tytisee tai hytisee, kun sitä vaikkapa tökkii haarukalla. Tässä tapauksessa lainasanaa siis tavallaan selitetään ekspressiivisen sanan avulla.

Tässä oli työni ensimmäinen pääajatus: venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys sekoittuvat toisiinsa eri tavoin. Toinen pääajatus on, että jotkin sanat tai niiden variantit ovat enemmän venäläisperäisiä kuin toiset. Saman sanan variantit jaetaan eri asteisiin sen mukaan, miten hyvin ne vastaavat venäjän sanaa: esimerkiksi *tyyteni* on ensimmäistä astetta, *tytinä* toista astetta ja *tytelö* ja *tytinki* kolmatta astetta. Ensimmäisessä asteessa sanat ovat säännöllisiä venäläislainoja, toisessa jo kauempana, ja kolmannessa ne ovat lähempänä muuta sanastoa kuin venäjää. *Tytelö* muistuttaa *hyytelö*, *hytelö* -sanoja, ja *tytinki* on lähellä sanaa *tuuvinki*, joka merkitsee muun muassa uunissa paistettua perunasosetta (vrt. ruotsin *stuvning* 'muhennos').

Lisäksi oletan, että eri asteita edustavat variantit jakaantuvat maantieteellisesti siten, että ensimmäinen aste tunnetaan lähempänä venäjää, kolmas aste taas kauimpana. Nimitän tätä asteittaiseksi malliksi. Joissakin tapauksissa näin näyttäisi todella olevan, kuten juuri *tytinä*-sanan kohdalla. Ensimmäiseen asteeseen luetut variantit tunnetaan toisaalta Kannaksen eteläosassa, toisaalta Laatokan luoteis- ja pohjoisrannikolla, siis lähellä venäjän kielen vaikutuspiiriä. Toisen asteen variantteja tunnetaan etäämpänä venäjästä, kuten muualla Kannaksella ja Kymenlaaksossa, ja kolmannen asteen variantteja lähinnä Etelä-Savon itäosassa.

Tytinän kohdalla asteittainen malli toimii siis hyvin. Toisaalta aina näin ei ole. *Tökötin* tapauksessa ensimmäisen asteen variantit *tökötti* ja *jökötti* tunnetaan laajalla alueella, joka ei ole mitenkään venäläisperäisille lainoille tyypillinen. Sen sijaan toisen asteen varianttien (*jötki*, *tötkä*, *ökötti* ja niin edelleen) levikki on lähempänä Venäjää kuin ensimmäisen asteen, eikä kolmas aste muodosta säännöllistä levikkiä.

Näistä ja monista muistakin kysymyksistä nyt keskustelemme. ■

VESA JARVA *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä studies in humanities 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2003.

Sähköposti: *vejarva@campus.jyu.fi*